

Nótári Tamás[1]: Dokumentumok a Mindszenty-perhez Somorjai Ádám–Zinner Tibor (szerk.): Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 1389 oldal

Debreceni Jogi Műhely, 2009. évi (VI. évfolyam) 2. szám (2009. április)

„A történelem... medrének minden kanyarulatában lerakja partjain a kimosott iszapot meg a sodrában vízbe fúltak tetemeit.” A szerzők, Somorjai Ádám (OSB) egyháztörténész és Zinner Tibor jogtörténész mottóként Arthur Koestler mondatával indítják a Mindszenty József élettörténetének dokumentumait tartalmazó monumentális munkát. Recenziót, ismertetést írni egy közel ezernégyszáz oldalas forrásgyűjteményről, amely kismonográfiának beillő előszót, és gazdag jegyzetapparátust tartalmaz, estünkben jóformán lehetetlen, éppen ezért a csupán néhány tartalmilag és formailag érdekes momentumot villanthatunk fel a könyvből.

A kötethez írt előszóban Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát emlékeztet II. János Pál pápa Tertio millennio adveniente kezdetű, 1994-ben kiadott apostoli levelére, amelyben visszatekint az egyház történetére is. „Az első évezred Egyháza a vértanúk véréből született: »a vértanúk vére – a keresztények magvetése«. Nagy Konstantin császár intézkedései nem biztosíthaták volna az Egyháznak azt a kibontakozását, ami az első évezredben történt, ha nem lett volna a vértanúk magvetése és az első keresztény nemzedékek szent öröksége. A második évezred végén az Egyház újra a vértanúk egyháza lett. A papokat, szerzeteseket és laikusokat ért üldözések a világ legkülönböző részein vértanúk vérének nagy magvetését végezték. Miként VI. Pál az ugandai vértanúk szenttéavatásakor mondott homíliájában kiemelte, a Krisztus melletti vérontással tett tanúság a katolikusok, ortodoxok, anglikánok és protestánsok közös öröksége lett. E tanúságtételt nem szabad elfelejteni. Az ősegyház az első századokban bár komoly szervezeti nehézségekkel küszködött, arról gondoskodott, hogy martirológiumokban rögzítsék a vértanúk tanúságtételét. E martirológiumokat a századok során tovább vezették, de az Egyház szentjeinek és boldogjainak albumába nemcsak azok kerültek be, akik vérüket ontották Krisztusért, hanem az egyháztanítók, misszionáriusok, hitvallók, püspökök, papok, szüzek, házastársak, özvegyek, gyermekek is.”

Az ajánlásban Bölskei Gusztáv református püspök így fogalmaz: „Több szempontból is figyelemre méltó kötetet tart kezében az olvasó. Egyrészt azért, mert bár Mindszenty bíborosról, az amerikai követségen töltött hosszú évekről, az ellene folytatott peréről szinte mindenki hallott hazánkban, de olyan nagy volumenű, dokumentumok sokaságát feltáró művet, mely egy komoly elemző bevezető tanulmányt is magába foglal, most először olvashatunk a hercegprímás életének e meghatározó szakaszáról. ... Mindszenty története paradigmátörténet. Itt nem kizárólag egy személy egyedi történetéről, vagy az általa elszenvedett igazságtalanságról van szó, hanem egy Isten- és ember-ellenes hatalmi rendszer minden közösséget fenyegető és megtörni akaró működési mechanizmusáról. Ez a kötet egy olyan rendszer működését mutatja be, mely minden vele szemben álló lehetséges alternatívát el akar pusztítani, félre akar tolni a maga útjából. Ez a jellemvonás hozzátartozik a totalitárius rendszerek természetrajzához.”

A két szerző szerencsésen egészítette ki egymás munkásságát. Zinner Tibor a Mindszenty-per forrásanyagát vizsgálva lelt új eredményre, így például Rákosi Mátyás „sajtcéduláira”, amelyek az ügyésznek szoltak útmutatásul, s amelyek arra szolgálnak bizonyítékkul, hogy az igazságszolgáltatás munkáját a politika kézzel vezérelte. Közismert tény, hogy mekkora szerepet játszott egyes, kiemelkedő jelentőségű perek végső akkordjainál Rákosi és a pártvezetés. (A könyv ehhez számos nyomtatott, valamint a CD-n közzétett ötven

dokumentummal járul hozzá.) Rákosi kis papírdarabkákra írt fel az egyes eljárásokkal összefüggő utasításait, amelyeket a kötet közzétesz. A sors iróniája, hogy ezek pont az ő és társai ügyében zajlott államvédelmis vizsgálat időszakából, 1953 elejéről, és nem másnál, mint az eljárást Rákosi megbízása alapján vezető honvédelmi miniszternél maradtak fenn. Farkas éppen azért tárta a hadbíróság elé ezeket 1957-ben, hogy saját maga védekezhessen velük, hogy jelezze, ki a bűnös a törvénysértésekért. Zinner Tibor találta meg azt a három kisméretű cetlit, amely Rákosi kézírásával az ügy elsőfokú eljárásának népügyészéhez szolt, az elkészített vádbeszéd további finomításához adott támpontokat, utasításokat. Az egyik szöveg: „A Mindsz. vádlottakkal kapcsolatos hazugságok leleplezését már az ügyész elkezdheti, főleg, ha összeszedjük neki.”

Somorjai Ádám Mindszenty József hercegprímás életének utolsó szakaszával kezdte vizsgálódásait. Az eddig megjelent publikációk és a Mindszenty Archivum anyaga alapján rekonstruálta VI. Pál pápa és Mindszenty József levelezését a 1971–1975 közötti periódusra, illetve közzétette az amerikai nagykövetségen őrzött és jelenleg az amerikai nemzeti levéltárban kutatható levéltári anyag 1971. évi részét. Ezek idáig ismeretlenek, angol nyelven sem jelentek még meg nyomtatásban.

A magyar prímási cím kapcsán megjegyzendő, hogy az még Szent István korára megy vissza, és az esztergomi érseki székhöz kötődik, amit a „második honalapító”, IV. Béla megerősített. Serédi Jusztinián meghatározása szerint a prímási joghatóság pápai legátusi joghatóság, amelynek a területén minden ordinárius alá van vetve. 1993-ban II. János Pál pápa „Hungarorum gens” kezdetű apostoli konstitúciójában, amelyben megváltoztatta a főegyházmegye határait, megfogalmazta, hogy Magyarország primásának a címe továbbra is a mostantól Esztergom-Budapestinek nevezett ősi esztergomi székhöz kötődik. Mindszenty József esztergomi érseksége alatt a prímási tisztség egyházzjogi státuszában bekövetkezett némi változás azáltal, hogy a területében csökkentett Magyarország 1947-ben aláírta a párizsi békeszerződést. A kánonjogbeli változás is bekövetkezett a prímási méltóság hercegprímási jellegét illetően. Akkor, midőn a Sacra Congregatio Constitutorialis által kiadott konzisztoriális dekrétumban elrendelték a pápa személyes döntésére hivatkozva 1951. május 12-én, hogy az összes ordináriusok pecsétjükön és jelvényükön vagy címerükön, valamint leveleik és rendelkezéseik feliratában ezentúl tartózkodjanak a nemesi címek, koronák és más világi megkülönböztető jegyek alkalmazásától még akkor is, ha ezek magával a püspöki vagy érseki székkal lennének összekötve. Miután Mindszenty minderről a büntetés-végrehajtás keretei között nem szerezhette tudomást, e dekrétum tartalmáról 1963–1964 fordulóján táján értesülhetett, mert következetesen nem használta levelezésében 1964 tavaszától a hercegprímás titulust, kizárólag prímásként írt alá. Ezt más összefüggésben is megtudhatta a vele tárgyaló Agostino Casarolitól, a Szentszék Magyarországon tárgyaló hivatalos képviselőjétől 1963. május 8-án. Casaroli Budapestre érkezése előtt, a Bécsben vele tárgyaló magyar főpapoknak elmondta 1963. április 29-én, hogy a pápa Mindszenty bíboros politikai helyzetét illetően a leghatározottabb tiltó állásponton van, miszerint ne tekintse magát zászlósrúnak, hercegprímásnak, politikai vezérnek... A szerzők mintegy végszóként idézik Monsignore Casaroli megfigyelését, miszerint Mindszenty bíboros magát Magyarország talán utolsó primásának tekintette.

Az amerikaiak már korábban megjelentették nyomtatásban is az 1964. március 11-én kelt budapesti diplomáciai táviratot, amelyből megtudhatjuk, hogy gondolkodott a bíboros közjogi szerepéről: „Amíg a legkisebb esély is van a változásra Magyarországon, úgy érzi, készen kell állnia, hogy betöltse alkotmányos szerepét, ha eljön az ideje. Mondván, nem tudja, mit hoz a jövő, megemlékezett egyik elődjéről, Széchenyi Györgyről, aki 107 évig élt.” Viszont itt találjuk meg a magyarázatot, mire is várt az amerikai követség vendégeként: „... elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is

maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek »csak fél százaléknyi esélye is van«, úgy érzi, meg kell őriznie hercegprímási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg »a minimális lehetőség is fennáll«, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”

Amint a kötet címe jelzi: Mindszentyt akár halálra is ítélték volna. Nem kevesebb történt, amint az elsőfokú tárgyalásnak a büntetés kiszabásáról tanúskodó tanácskozási jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy itt, a kisebbségi véleményben rögzítették a halálbüntetését, a hercegprímás másodfokú ítéletének indoklási részében pedig kétszer is azt, hogy halálos ítéletet érdemelt, szemben a rendelkező résszel, ami az életfogytiglani fegyházbüntetést tartalmazta. Mindszenty József ügyében az elsőfokú bíróság, a Budapesti Népbíróság külön tanácsának 1948. február 8-án kihirdetett ítélete életfogytig tartó fegyházbüntetésre, 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére, egész vagyonának elkobzására, mint mellékbüntetésre szolt. A rendőrhatósági őrizet és előzetes letartóztatás betudásával egy hónapot és nyolc napot kitöltöttek vett. A szabadságvesztés büntetést megkezdésének napjától, a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését a szabadságvesztés büntetés kitöltésének vagy elévülésének befejezésétől kell számítani. A vádlottak az addig felmerült bűnügyi költségeket egyetemlegesen, az ezután netán felmerülő bűnügyi költségeket pedig külön-külön az államkincstárnak tartoznak megtéríteni.

A népbíróság külön tanácsa Mindszenty József vádlott esetében korára, illetve erőállapotára tekintettel állapított meg fegyházbüntetést a törvényben előírt kényszermunka büntetés helyett. (Az elsőfokú tárgyalás tanácskozási jegyzőkönyvének tanúsága szerint az MDP két kiküldött népbírája, Aranyos István és Pócs János halálbüntetést kért Mindszentyre, de ez kisebbségi véleménnyé lett, mert a külön tanács elnöke, dr. Olti Vilmos, valamint Czéh József és Komlóssy Vilmos népbírák életfogytiglan tartó fegyházbüntetés mellett voksoltak.)

A vádlottak nem voltak jelen a tárgyaláson – a hatályos jog nem tette kötelezővé –, és a Gyűjtőfogházban tudták meg, hogy miképp döntött ügyükben a másodfokú népbíróság, a NOT tanácsa, némileg eltérve az MDP KV Titkárságának vonatkozó határozatától. Mindszenty ítélete, az életfogytiglani fegyházbüntetés, és a mellékbüntetései maradtak, a NOT a szabadságvesztés letöltéséből hat hónapot és nyolc napot kitöltöttek vett. A NOT azért tárgyalta az ügyet másodfokon, mert a Budapesti Népbügyészeg, a védők és a vádlottak egyaránt éltek a fellebbvitel lehetőségével.

Zárógondolatként felidézhetjük a budapesti amerikai követet, aki a propaganda számára tippeket adott. Chapin leszögezte, Budapestről küldött táviratában, 1949. december 29-én, délután: „Mindszenty ügyét nem szabad az emberi jogok megsértésének elszigetelt példajaként kezelni, hanem össze kell kapcsolni az üldöztetés valamennyi formájával, hogy a letartóztatás az emberi szabadságjogok szétzúzásaának szimbólumává váljon. Mindszenty ügye különösen szerencsés ilyen értelmű felhasználásra Kelet-Európában, mivel a bármely felekezethez tartozó átlagember – akinek elvont gondolkodása nagymértékben a konkrét személyeknek és eseményeknek jelképi formában való megjelenésére korlátozódik – a bíborost már eddig is a nyugati szabadságésemék, és keresztény értékek első számú jelképének tekintette.”

A munka – a könyv és a CD együttesen – 379 dokumentumot tartalmaz, a legkorábbi az 1944. november 30-án kelt „Véghatározat a veszprémi püspök rendőrségi hatósági őrizet alá helyezéséről”, a legkésőbbi az 1990. június 14-i dátumot viselő „Részletek a Legfőbb Ügyészeg perújítási nyomozásának megállapításairól készített összefoglalóból”.

A kötetben közölt dokumentumok a XX. század történetének közel fél évszázada alatt keletkeztek, annak mindenkori szellemiségét tükrözik, értelmezésük más, számos esetben eltérő napjaink tudományos álláspontjától. A szerző-szerkesztők természetesen nem tekintették feladatuknak, hogy a tárgyi tévedéseket, korábbi korszakokról vallott, a tényektől és összefüggésektől gyökeresen eltérő álláspontokat minden alkalommal jegyzeteljék. A „Majd’ halálra ítélve” publikálatlan és publikált dokumentumokat egyaránt tartalmaz, a válogatás elsődleges céljai közt szerepelt, hogy a kötet bemutassa: hogyan alakult mind a nemzetközi, mind a hazai erőterben a magyar római katolikus egyház legmagasabb rangú vezetőjének sorsa, a mindenkori magyar hatalmi elit vele kapcsolatos tevékenysége, magatartása, valamint az Egyesült Államok és a Vatikán álláspontja személyét illetően.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy a kötet bevezető tanulmánya számos lezáratlan, további tudományos kutatás tárgyát képező kérdést feszeget, amelyek akkor válnak lezárhatóvá – már amennyiben bármiféle kutatás valaha is lezárhatónak tekinthető –, amikor majd olyan, ma még zárt, kutathatatlan archívumok, mint a Vatikáni Titkos Levéltár is megnyílik a történészek előtt.

Számos irat nem magyar nyelven keletkezett, ezeket korábban részben már publikálták de a szerzők több dokumentumot, ahol ez az értelem jobb visszaadását segítette elő, ismételten lefordították. A rövidítéseket külön jegyzékben, mind pedig az első alkalommal jelezték. A kötet végén életrajzok találhatóak mindazokról, akiknek tevékenysége Mindszentyvel összefügg. Az iratok egy részét másolatban a kötethez csatolt CD-n közlik a szerkesztők, így azok a korabeli megjegyzésekkel, javításokkal, módosításokkal együtt válnak olvashatóvá.

---

[1] Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék